

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра міжнародного, цивільного та комерційного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

ВІДВОДИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

студента 2 курсу, 7 групи,

спеціальності 081 «Право»,

спеціалізації

«Цивільне право і процес» _____ Адаменка Дениса Олександровича

Науковий керівник

к.ю.н., доц.

_____ Риженко Наталія Олександрівна

Гарант освітньої програми

д.ю.н.

_____ Примак Володимир Дмитрович

Київ-2021

ЗМІСТ**ВСТУП.....3****РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СУТНОСТІ ВІДВОДІВ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ**

1.1. Генеза інституту відводу судді.....6

1.2. Особи, які підлягають відводу в цивільному процесі.....12

1.3. Підстави для відводу судді в цивільному процесі.....18

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ВІДВОДІВ СУДДІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

2.1. Аналіз процедури відводу у цивільному процесі в Україні.....25

2.2. Оцінка зарубіжної практики відводу у цивільному процесі.....36

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....44**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....49**

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що в основних законодавчих актах України обґрунтовується важливість дотримання прозорості та законності системи судочинства, в тому числі процедури відводу суддів.

Так, згідно процесуальних кодексів України, пріоритетними є дотримання принципів справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення судових спорів з урахуванням верховенства права та рівності всіх учасників перед законом і судом.

Стаття 126 Конституції України регламентує те, що «вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється» [1].

Крім того, стаття 6 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод регламентує право кожної особи на справедливий і відкритий розгляд справи незалежним і безстороннім судом» [3].

На сьогоднішній день найбільш популярними методами гальмування судового процесу залишається ініціювання необґрунтованого відводу судді або подання зустрічного позову, який однозначно не підлягає спільному розгляду з первісним.

Перелічені методи часто використовувалися з метою зупинення провадження по конкретній справі, оскарження такого зупинення й передачу всіх матеріалів справи до суду апеляційної інстанції, що, в остаточному, спричиняло неможливість розгляду певної справи до того часу, поки справа не повернеться до суду першої інстанції за наслідками оскарження.

Не всі окреслені проблеми можна вважати остаточно вирішеними на сьогодні.

Зазначене зумовлює необхідність вивчення міжнародного досвіду процедури відводу судді у цивільному процесі та розробки напрямів адаптації такого досвіду до українських реалій.

Аналіз наукової літератури, дозволив дійти висновку, що питаннями

удосконалення процедури відводу у цивільному процесі в різних аспектах займалися ряд вчених, таких як: О.В. Ануфрієва [13], О.М. Бабич [18], В.В. Комаров [35], О.С. Лошак [39], Т.А. Цувіна [58 – 64], Є.О. Ятченко [70] та багато інших.

Проте, аналіз літератури показав, що питання удосконалення процедури відводу саме з урахуванням досвіду міжнародної судової практики залишається остаточно не вирішеним.

Метою даної роботи є формулювання пропозицій щодо удосконалення правового інституту відводу судді в цивільному процесі на основі обґрунтованих теоретико-прикладних висновків.

Задля досягнення поставленої мети в роботі вирішено наступні завдання:

- уточнити поняття та сутність підстав відводу в цивільному процесі;
- узагальнити перелік осіб, які підлягають відводу в цивільному процесі;
- систематизувати принципи інституту відводу в цивільному процесі;
- дослідити судову практику відводу у цивільному процесі в Україні;
- здійснити оцінку зарубіжної практики відводу у цивільному процесі;
- розробити напрями удосконалення процедури відводу у цивільному процесі.

Об'єктом роботи є цивільні процесуальні відносини, що виникають при реалізації права на відвід.

Предметом дослідження є відводи у цивільному процесі.

Для реалізації поставленої мети та вирішення завдань у роботі використано **комплекс загальних та спеціальних методів** із урахуванням особливостей механізму функціонування процедури відводу у цивільному процесі.

Так, за допомогою історичного методу проаналізовано генезу

становлення інституту відводу судді; за допомогою діалектичного методу визначено поняття відводу.

Використання порівняльно-правового методу дозволило проаналізувати міжнародні стандарти та досвід зарубіжних держав щодо механізму забезпечення та правового регулювання процедури відводу.

Застосування формально-юридичного методу дало змогу охарактеризувати правовий механізм забезпечення процедури відводу судді у цивільному процесі, а саме: систему законодавства, включаючи як національні, так і міжнародні правові акти, роль та значення інституту відводу судді у цивільному процесі та формуванні соціальної правової держави.

Інформаційною базою дослідження виступають законодавчі акти, європейська нормативна база, навчальна та наукова література, методичні посібники та рекомендації, судова практика тощо.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному дослідженні основних проблем правового інституту відводу судді у цивільному процесі, дослідженні та порівнянні нормативно – правових актів України та зарубіжних держав, виявленні недоліків, розбіжностей та колізій законодавства щодо процедури відводу судді і наведенні пропозицій щодо удосконалення національного процесуального законодавства.

Окремі положення випускної кваліфікаційної роботи викладено у статті «Процедура відводу судді у цивільному процесі: зарубіжний досвід», що опублікована у збірнику наукових статей «Правове регулювання цивільних відносин». К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021, с. 80 – 85 [16].

Практичне значення отриманих в роботі результатів полягає в тому, що пропозиції автора можуть бути використані для подальшого розвитку чинного цивільного процесуального законодавства, а також враховані при формуванні практики застосування законодавства судами загальної юрисдикції, при підготовці постанов, оглядів в частини здійснення відводу учасників суду.

Структура випускної кваліфікаційної роботи обумовлена метою і предметом дослідження та авторським підходом до розгляду обраної теми. Випускна кваліфікаційна робота складається із вступу, двох розділів, які включають в себе п'ять підрозділів, висновків та пропозицій, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СУТНОСТІ ВІДВОДІВ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

1.1. Генеза інституту відводу судді

Перші правові норми, що стосуються відведення суддів, відомі з часів римського права. У ньому існувало правило, згідно якого суддя обирався за взаємною згодою сторін-учасників судового провадження. За висловом Цицерона, римляни визнавали суддею тільки того, хто був обраний за угодою опонентів у судовому процесі. Судді обиралися на основі *Album iudicum selectorum* – списку відповідних кандидатів, що складався претором. У список не могли включатися особи, виключені зі складу Сенату, неповнолітні, жінки, раби, а також глухі, німі і божевільні люди. Кандидатуру зі списку пропонував позивач, а відповідач або погоджувався, або не погоджувався з пропозицією позивача. Така відмова, по суті, була відведенням судді (*recusatio*), причому пояснювати причину *recusatio* відповідач не був зобов'язаний. Він відводив суддю тільки тому, що не чекав від нього справедливого рішення. При відведенні судді позивач пропонував наступну кандидатуру і так тривало до тих пір, поки відповідач не погоджувався з обраним суддею [27].

Римське право знало випадки, коли особа не могла бути суддею у конкретній справі, навіть якщо її кандидатура була включена в список. Це випадки, коли суддя сам був стороною суперечки, або ж коли між ним і стороною в процесі існував певний майновий чи немайновий зв'язок.

Навіть, якщо особу було обрано сторонами, але були наявні вищевказані підстави, кандидат не призначався наказом магістрату. Якщо ж такі підстави впливали вже після призначення, то суддя замінювався іншим суддею відповідно до вищезазначеної процедури вибору.

Таким чином, римське право раннього періоду вперше закріплювало право і процедуру відведення суддів (*recusatio*) та виділяло підстави для

відводу.

За часів Римської Імперії система розгляду справ, як і процедура відведення судді від розгляду справи значно змінилася. Сенс змін полягав у об'єднанні функцій суду і магістрату, тобто магістрат не призначав суддю за вибором сторін спору, а особисто розглядав спір.

Суддю з магістрату відвести без пояснення причин було вже неможливо. Сторони повинні були привести такі аргументи (*justa causa*), які б аргументували сумнів в неупередженості магістрату. Причому, в цьому випадку магістрат все одно продовжував розглядати справу, але для зняття з нього підозр в упередженості до нього приєднувався інший суддя або єпископ. Дещо змінилися і підстави для відводу суддів, до вже існуючих додалися сумніви в неупередженості у справі при наявності родинних чи інших інтересів у спорі, що розглядається [47].

Таким чином, оскільки римське право виступило як первісна цілісна системна структура та правове утворення, саме воно вперше закріпило таке поняття як «відвід судді», однак, на відміну від сучасного процесу, де суддя обирається на посаду безстроково та діє правило незмінності складу суду, у тогочасному римському праві суддя обирався для розгляду лише конкретної справи.

Що ж стосується розвитку вітчизняного права, то перші правові норми, у яких закріплювалося, що суддя повинен був при розгляді справи діяти безсторонньо та неупереджено, знайшли своє відображення у таких актах як «Руська правда» Ярослава Мудрого, Литовські статuti, Конституція Пилипа Орлика, Звід законів «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року та звичаєвому праві, що сформувався за часів українського козацтва.

Вперше в Україні на законодавчому рівні поняття «відвід судді» та підстави для його відводу були закріплені у Короткому зображенні процесів 1715 року. Так, тогочасні підстави для відводу судді зводилися до свояцтва або особливої дружби судді з однією зі сторін спору; наявність будь-якого зобов'язання у судді перед стороною судового процесу; ворожнеча між суддею

та будь-яким учасником судового процесу тощо.

Варто зазначити, що тогочасне цивільне процесуальне право не регламентувало інституту відводу, оскільки більша увага приділялася неупередженості суддів у кримінальному судочинстві.

Так, аналогічні правові норми були відображенні у Статуті кримінального судочинства 1864 року та КПК УРСР 1927 року [42, с. 152].

Сучасний же Цивільний процесуальний кодекс України регламентує відвід судді як заявлену учасником судового процесу неможливість брати участь у справі самостійно (самовідвід) або через заяву іншого учасника судового процесу.

Відводом є усунення (самоусунення – самовідвід) учасника судового процесу за наявності передбачених процесуальним законодавством підстав, які можуть викликати сумніви у неупередженості такого учасника судового процесу.

На сьогоднішній день основними нормативно-правовими актами, які регулюють питання відводу судді у цивільному процесі є Конституція України, Цивільний процесуальний кодекс України, Закон України «Про судоустрій і статус суддів», а також такі міжнародні документи як Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27.07.2006 №2006/23.

У законодавчих актах України обґрунтовується важливість дотримання прозорості та законності системи судочинства, в тому числі процедури відводу суддів. Так, згідно процесуальних Кодексів України, пріоритетними є дотримання принципів справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення судових спорів з урахуванням верховенства права та рівності всіх учасників перед законом і судом.

Стаття 126 Конституції України регламентує те, що «вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється» [1].

Крім того, стаття 6 Європейської Конвенції про захист прав людини та

основоположних свобод регламентує право кожної особи на справедливий і відкритий розгляд справи незалежним і безстороннім судом» [3].

Бангалорські принципи поведінки суддів є одними з основних міжнародних стандартів суддівської етики сьогодення. Як справедливо зазначають самі принципи, довіра суспільства до судів, а також підвищення у громадськості авторитету судової системи щодо чесності, справедливості та невідкупності суддів займають одне із основних місць у сучасному демократичному суспільстві. Основним положенням про відвід судді, яке закріплене в Бангалорських принципах є те, що суддя повинен взяти самовідвід від участі в будь-якому процесі, коли будь-якому сторонньому спостерігачеві може видатись, що суддя не здатен винести неупередженого рішення [4].

Бангалорські принципи встановили 6 показників, які стали основою для відводу судді. Розглянемо окремо кожен з них.

1. **Незалежність.** Суддя повинен приймати рішення виходячи лише з власного внутрішнього переконання, оцінюючи всі факти та докази у справі, без стороннього впливу, тиску, загроз тощо.
2. **Об'єктивність,** яка повинна супроводжувати суд не тільки при прийнятті рішення, а й при вчиненні усіх інших процесуальних дій, оскільки учасники судового процесу формують власне уявлення про суддю вже з моменту подання позову, а не лише на стадії прийняття рішення у справі.
3. **Чесність та невідкупність** також є необхідними умовами для вчинення суддею правосуддя. Згідно з Бангалорськими принципами, недостатнім є вчинення суддею правосуддя, необхідно робити це гласно та прозоро для суспільства. Аналогічний висновок зроблено Європейським судом з прав людини, відповідно до якого «правосуддя має не лише вчинятися, воно також має демонструватися» (justice must not only be done, it must also be seen to be done, *MICALLEF v. MALTA*, №17056/06, § 98) [10].
4. **Принцип дотримання етичних норм** полягає у недопусканні суддею проявів некоректної поведінки до будь-якого учасника судового процесу.
5. **Рівність.** Під час виконання своїх професійних обов'язків суддя не

повинен демонструвати власну прихильність до жодного учасника судового процесу і має вимагати того ж від співробітників суду, які йому підпорядковуються.

6. Компетентність та старанність визначають професійний рівень судді, а також полягають у постійному самовдосконаленні професійних та особистих навичок.

Інститут відводу – це важливе демократичне досягнення законодавства. Значимість його функціонування зумовлена необхідністю виключення з процедури провадження у цивільному процесі осіб, упереджених або зацікавлених в результаті його розгляду [17, с. 35].

Здійснення правосуддя засноване на справедливості функціонування всієї його системи, в тому числі і справедливості тих рішень, які приймають професійні учасники цивільного судочинства.

Упередженість посадових осіб, які здійснюють провадження у цивільному процесі, не менш небезпечна, ніж недотримання законодавчих приписів [44, с. 230].

І те, і інше істотно порушує, а в деяких випадках і обмежує права учасників цивільного судочинства.

Сутність інституту відводу полягає в тому, що від участі в провадженні у цивільному процесі усуваються особи при наявності обставин, що виключають їх участь або істотно перешкоджають їх участі в розгляді справи.

Інститут відводу у цивільному процесі виконує два важливих завдання: по-перше, він забезпечує належний захист інтересів правосуддя: рішення виносяться законно і обґрунтовано без негативного суб'єктивного впливу;

по-друге, забезпечує охорону законних інтересів учасників цивільного судочинства: позивачів, відповідачів, третіх осіб, які потрапили в «орбіту» судочинства і беруть участь в цивільно-процесуальній діяльності.

Передбачені цивільним законодавством гарантії неупередженості професійних учасників судочинства слід розглядати як інструмент для об'єктивного розгляду цивільних справ.

На думку деяких вітчизняних дослідників, відвід виступає як процесуальна санкція, тобто як «вказівка на наслідки порушення, невиконання або неналежного виконання диспозиції норм (або ряду норм), в тому числі і на можливість застосування заходів впливу до суб'єкта» [22, с. 67].

Інші автори відзначають, що гарантією неупередженого правосуддя є те, що цивільним законодавством встановлено заборони на одночасну участь в процесі декількох осіб, які перебувають в родинних або будь-яких інших стосунках [39, с. 70].

Таким чином, аналіз процесу становлення інституту відводу суддів дав змогу надати правову характеристику останнього, дослідити особливості розвитку такого правового інституту та якість його правового регулювання у сучасному цивільному процесуальному праві.

Можна зробити висновок, що інститут відводів суддів має давню історію, формувався ще за часів римського права з метою уникнення процесуальних непорозумінь між сторонами судового процесу та суддею та сприяв закріпленню принципів справедливості, об'єктивності та неупередженості судочинства.

Однак, не дивлячись на те, що інститут відводу судді відомий ще з давніх часів, потреба у вдосконаленні його правового регулювання все ж існує з огляду на декілька факторів: судову реформу, розвиток як соціальної правової держави, так і цивільних процесуальних правовідносин та створення належного механізму реалізації учасниками цивільного судочинства своїх процесуальних прав.

1.2. Особи, які підлягають відводу в цивільному процесі

Інститут відводу суддів відомий ще з давніх часів, однак із розвитком правовідносин, в тому числі цивільних процесуальних, посилюється потреба у постійному вдосконаленні правових механізмів реалізації права особи на захист своїх прав, зокрема шляхом заяви відводу. Попри незмінність змісту самого інституту відводу має місце зміна кола осіб, які підлягають відводу та мають право заявити відвід. При цьому слід врахувати і той факт, що переважна більшість цивільних справ у судах першої інстанції розглядається суддею одноособово, більше того, вже мають місце пропозиції щодо розгляду справ одноособово й у судах апеляційної інстанції [70, с. 72].

Конкретизація ж кола суб'єктів, які підлягають відводу, а також повноважень і відповідальності осіб, які заявляють відвід або самовідвід, дозволить повніше реалізувати право особи на відвід та право на самовідвід, а отже, надати додаткові гарантії захисту прав суб'єктів цивільних процесуальних та виконавчих правовідносин [32, с. 22].

Заявити відвід мають право особи, які беруть участь у справі, при цьому законодавець у статті 65 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) визначає коло таких осіб [5].

Зокрема, у справах позовного провадження право відводу надається сторонам, третім особам, представникам сторін та третіх осіб, а також особам, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

Спільним для всіх зазначених учасників цивільного процесу є те, що всі вони мають матеріальну та (або) процесуальну заінтересованість у досягненні відповідного результату розгляду справи. Вони захищають власні права та інтереси або ж права та інтереси інших осіб, а відтак мають право, закріплене у частині 1 статті 36 ЦПК України, заявляти відвід [31, с. 221].

Інші ж учасники цивільного процесу, перелік яких закріплений у статті 65 ЦПК України, а саме: секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, спеціаліст, особа, яка надає правову допомогу, не мають права

відводу інших осіб [38, с. 70].

Інші учасники цивільного процесу є особами, які не беруть участі у справі, але беруть участь у цивільному процесі, не повинні мати жодної заінтересованості щодо предмета спору чи вирішення іншої правової вимоги, а мають бути безсторонніми та сприяти суду в здійсненні правосуддя.

Відповідно до процесуальної ролі всіх суб'єктів цивільного процесу поділяють на три групи:

- 1) судді;
- 2) особи, які беруть участь у справі;
- 3) особи, які сприяють здійсненню правосуддя.

Слід зазначити, що тільки друга група зазначених суб'єктів цивільного процесу має юридичну заінтересованість, вони не підлягають відводу і самі мають право заявити відвід.

Представники першої та третьої груп мають бути безсторонніми, мають право на самовідвід, а не право на відвід, окремі з них, за наявності відповідних підстав, підлягають відводу.

Погоджуємося з позицією Ятченка Є.О., який поділяє суб'єктів цивільного процесу на таких, що мають юридичну заінтересованість і право відводу, а також таких, які не повинні мати заінтересованості у результатах розгляду справи і не мають права заявляти відвід [70, с. 73].

Відповідно до частини 2 статті 28 ЦПК України відвід може бути заявлений також, секретарю судового засідання, експерту, спеціалісту та перекладачу [5].

Попри це слід зауважити, що до зазначеного переліку законодавець не включив судового розпорядника, помічника судді, свідка, особу, яка надає правову допомогу, понятих, працівників органів внутрішніх справ, представників органів опіки та піклування тощо.

Отже, законодавець поділяє суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин на таких, яким може бути заявлено відвід, та таких, щодо яких заявлення відводу не передбачено. Історії цивільного процесу відомі випадки,

коли допускався відвід свідків [18, с. 295].

У науковій літературі точаться суперечки з приводу можливості відводу свідка.

Так, одні вчені вважають, що процесуальним кодексом необхідно передбачити можливість відводу свідка у разі наявності між ним та стороною у справі будь-яких особистих зв'язків [18, с. 296]. Інші ж категорично заперечують таку позицію [30, с. 54]. Вважаємо, що точний перелік підстав для можливості відводу свідка передбачити неможливо і необхідно розглядати такий відвід лише аналізуючи конкретну справу .

Законодавство України не забороняє бути свідком у цивільній справі особі, яка перебуває із стороною в родинних або в інших особистих чи службових відносинах.

При цьому, можливо, єдиним стримуючим фактором давати неправдиві свідчення для такого свідка є наявність кримінальної відповідальності за завідомо неправдиві свідчення, однак за таке правопорушення, як свідчить практика, свідки притягуються до кримінальної відповідальності вкрай рідко.

Якщо суд розглядатиме неправдиві свідчення як доказ у цивільній справі, то це може призвести до винесення несправедливого рішення суду, що неприпустимо [24, с. 57].

Поряд з цим можлива ситуація, коли лише заінтересований свідок може дати корисну інформацію суду про обставини справи, і задоволення клопотання іншої сторони про відвід може позбавити суд можливості отримати необхідну інформацію. Компромід у цій ситуації, на нашу думку, може полягати у наданні свідку права на самовідвід, без надання права на відвід свідка іншим особам, тобто необхідно розглядати право на відвід та право на самовідвід як різні права.

Право на відвід є засобом реалізації права на захист прав та інтересів осіб, які беруть участь у цивільній справі та виконавчому провадженні, а право на самовідвід враховує й етичну складову, яка полягає в неможливості виконувати належним чином свої процесуальні обов'язки через причини етичного

характеру.

Секретар судового засідання включений законодавцем до переліку осіб, які підлягають відводу, а судовий розпорядник та помічник судді – ні, останнього навіть не включено до складу інших учасників процесу. У випадку особистої заінтересованості у судового розпорядника і помічника судді вони, на нашу думку, мають можливість вплинути на результат розгляду цивільної справи за умови недостатнього контролю за їх діями суддею.

Відповідно учасник цивільного процесу, який володіє інформацією про особисту заінтересованість судового розпорядника чи помічника судді, повинен повідомити суддю про це.

Крім цього, може виникнути ситуація, коли судовий розпорядник, виконуючи доручення судді, повинен видаляти із зали судового засідання когось зі своїх близьких родичів, або помічник судді має готувати матеріали для винесення судом справедливого, але несприятливого для близької йому людини рішення.

Відтак, за наявності передбачених законодавством підстав варто надати право судовому розпоряднику та помічнику судді заявляти самовідвід.

Такий же правовий режим слід поширити й на особу, яка надає правову допомогу, оскільки можлива ситуація, коли, надаючи належним чином правову допомогу одній стороні, ця особа вимушена діяти проти іншої, яка є для неї близьким родичем, що є прямим конфліктом інтересів.

Погоджуємося з пропозицією Ятченка Є.О., який запропонував доповнити перелік осіб, які можуть заявити самовідвід таким чином: «Судовий розпорядник, помічник судді, особа, яка надає правову допомогу та свідок, за наявності підстав, зазначених у ст. 36 цього Кодексу, мають право заявити самовідвід» [70, с. 78].

Поряд із розширенням кола суб'єктів, яким може бути заявлено відвід, та кола осіб, які мають право заявити самовідвід, варто вжити відповідних заходів щодо запобігання зловживанням правом відводу та правом самовідводу.

Як свідчить судова практика, так і відповідна практика із виконавчого

провадження, особа, яка має виконати грошове зобов'язання, намагається в різні способи відтермінувати його виконання, в тому числі шляхом заявлення відводу судді або державному виконавцю.

Іноді судді та інші суб'єкти процесуальних правовідносин не хочуть брати участі в резонансній справі, а відтак заявляють необґрунтований самовідвід.

У цьому зв'язку варта уваги судова практика Франції щодо відповідальності у вигляді штрафу за заявлення необґрунтованого відводу судді [29].

Особа, яка заявляє відвід або самовідвід, для вирішення цього питання повинна надати їй відповідні докази або іншу підтверджену інформацію про заінтересованість чи упередженість учасника цивільних процесуальних або виконавчих правовідносин, що підлягає відводу.

З цього приводу дискусійною є позиція, що суддя підлягає відводу, якщо він висловив свою думку по суті справи ще до початку її розгляду, чим виявив своє ставлення до результату справи.

Можна погодитися, що суддя вчинив у цій ситуації неетично, однак у ході розгляду справи його думка може змінитися.

Крім цього, такі висловлювання судді можливі й у випадку, якщо він не хоче розглядати конкретну резонансну справу і шукає способи для свого відводу.

Розглянемо також основні принципи інституту відводу у цивільному процесі:

1. принцип відводу судді та осіб, які сприяють йому у вирішенні справи полягає у чіткому визначенні того кола суб'єктів цивільного процесу, які мають право заявити відвід та яким можна заявити відвід;
2. принцип обґрунтування заявленого відводу в цивільному процесі, змістом якого є мотивування та доведення упередженості судді чи іншого учасника судового процесу під час розгляду спору;
3. принцип наявності визначених (безумовних) підстав для відводу.

Такі підстави можна поділити на умовні та безумовні. До безумовних можна віднести наявність у судді родинних зв'язків між сторонами спору, порушення порядку визначення судді тощо. До умовних підстав належить пряма чи побічна зацікавленість судді у результаті справи;

4. принцип вирішення питання відводу виключно судом. Даний принцип здебільшого характеризує судову гілку влади як самостійну, здатну незалежно приймати будь-які рішення [33, с. 44].

Таким чином, усіх суб'єктів цивільного процесу у контексті правового інституту відводу можливо поділити на три групи: особи, які мають право заявити відвід; особи, яким можуть заявити відвід та особи, які мають заявити самовідвід від розгляду справи у разі такої необхідності.

При цьому, під час розгляду питання про відвід (самовідвід) усі учасники судового процесу мають добросовісно користуватися таким правом, уникаючи зловживання ним та обов'язково керуватися основоположними принципами права.

Актуальною пропозицією для вдосконалення інституту відводу вважаємо розширення кола суб'єктів, яким можна заявити відвід під час розгляду справи та які можуть заявити самовідвід до помічника судді, судового розпорядника, свідка та особи, яка надає правову допомогу.

Вважаємо, що такі зміни до процесуального законодавства позитивно впливатимуть на динаміку розвитку інституту відводу судді у цивільному судочинстві, значно його удосконалять та повною мірою забезпечать механізм реалізації процесуальних прав учасників судового процесу.

1.3. Підстави для відводу судді в цивільному процесі

Розглянемо основні умови реалізації інституту відводу судді у цивільному процесі.

1) **Відвід судді відбувається за заявою сторони спору.** Як вбачається зі сталої судової практики, така заява в основному подається в письмовому вигляді, однак чинне процесуальне законодавство не регламентує обов'язкову письмову форму як для відводу, так і для самовідводу судді.

2) **Заяву про відвід має бути подано до початку розгляду справи по суті.** Після початку розгляду справи по суті, відвід може бути заявлено тільки в тому випадку, якщо підстави, за якими він заявляється, стали відомі після початку розгляду справи по суті.

3) **Заява про відвід має бути мотивованою.**

Якщо перші дві умови стосуються суто процесуальної частини, то остання умова стосується змістовної частини заяви про відвід.

Отже, з яких же причин можна відвести суддю:

якщо суддя вже брав участь у попередньому розгляді справи, маючи інший процесуальний статус у справі - свідок, експерт, представник тощо;

якщо суддя зацікавлений в результаті розгляду справи;

якщо суддя є членом сім'ї сторони спору чи іншого учасника судової справи;

якщо є інші обставини, які викликають сумніви в об'єктивності судді;

якщо порушений встановлений порядок автоматичного розподілу справ.

Відводи з причин участі судді у справі в іншому правовому статусі, наявності родинних зв'язків, а також за фактом порушення автоматичного розподілу справ досить зрозумілі і прості, оскільки їхня заява передбачає наявність конкретних обставин, які підтверджують заявлений відвід.

Відводи через зацікавленість судді в результаті розгляду справи мотивувати досить важко, оскільки крім встановлення необхідного факту інтересу судді у результаті розгляду справи, необхідно також довести такий

інтерес належними та допустимими доказами у порядку, встановленому процесуальним законом. Ясна річ, що у даному випадку про відвід можна говорити не тільки в контексті усунення судді від розгляду справи, а й про притягнення такого судді до дисциплінарної відповідальності.

Так, розгляд дисциплінарних скарг на суддів здійснює Вища рада правосуддя. При цьому, як свідчить статистика, подання дисциплінарної скарги часто тягне за собою певний психологічний тиск на суддю або ж штучне створення додаткових підстав для відводу [51, с. 124].

Нерідко за результатами розгляду відводу саме з підстав подання дисциплінарної скарги на суддю, судді доходять висновку про необґрунтованість такого відводу. Аналогічна позиція міститься в рішенні Ради суддів України №34 від 08.06.2017, яка чітко встановила положення того, що наявність у провадженні Вищої ради правосуддя скарги на дії чи бездіяльність судді не створює конфлікту інтересів при розгляді спору, учасником якого є сторона-заявник дисциплінарної скарги, а, відповідно, не є підставою для відводу судді [15].

Найпоширенішими підставами для відводів є відводи з інших обставин, які можуть викликати у сторони спору певні сумніви в об'єктивності судді. Такі обставини можуть бути дуже різними: від порушення суддею процесуальних норм при розгляді справи до неетичної поведінки судді щодо сторін справи чи інших учасників судового процесу. Варто зазначити, що таке законодавче формулювання як «інші обставини» дає широку можливість учаснику судового процесу заявляти відвід кожного разу, коли з'являється найменший сумнів у безсторонності судді при розгляді справи.

Одним із найчастіших прикладів зловживанням процесуальними правами і є заявлення завідомо безпідставного відводу.

Так, як свідчить практика Верховного Суду, завідомо безпідставним є відвід, який ґрунтується виключно на певних власних припущеннях заявника та не підтверджений будь-якими фактами; відвід, заявлений лише з підстави незгоди заявника з процесуальними рішеннями судді або відвід через позиції

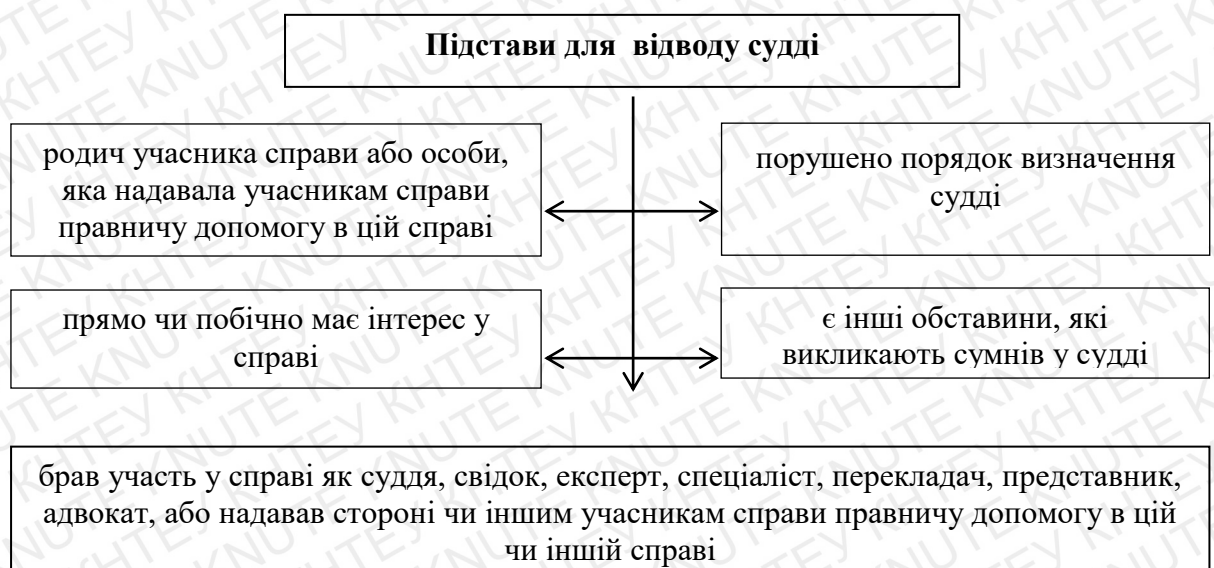

суддів, які були висловлені у раніше прийнятих ними рішеннях.

У правовому висновку Великої Палати Верховного Суду (ухвала від 13.01.2021, №761/16124/15-ц) висловлена чітка позиція Верховного Суду, згідно якої «висновки або позиції суддів, висловлені у судових рішеннях, не можуть бути підставою для відводу, оскільки тлумачення закону у поєднанні з обставинами справи є підґрунтям здійснення правосуддя і у протилежному випадку судді позбавляються можливості на висловлення позиції при розгляді іншим подібних справ у подальшому»[9].

Таким чином, найбільш популярними методами гальмування судового процесу залишається ініціювання необґрунтованого відводу судді або ж подання зустрічного позову, який однозначно не підлягає спільному розгляду з первісним. Перелічені методи часто використовувалися з метою зупинення провадження по конкретній справі, оскарження такого зупинення й передання всіх матеріалів справи до суду апеляційної інстанції, що, в остаточному, спричиняло неможливість розгляду певної справи у суді першої інстанції до того часу, поки ця справа не повернеться до суду першої інстанції за наслідками оскарження.

Підстави для відводу (самовідводу) судді закріплені у статті 36 ЦПК України (рис. 1.1).

Таким чином, підстави можуть мати як об'єктивний (п.п. 2, 4 ч. 1 ст. 36 ЦПК України), так і суб'єктивний (п.п. 1, 3 ч. 1 ст. 36 ЦПК України) характер, а зацікавленість у справі може мати юридичний і побутовий характер. Юридична зацікавленість полягає у тому, якщо від результатів вирішення спору у судді виникнуть, зміняться або припиняться права чи обов'язки, а побутова або ж як її називають ще — фактична зацікавленість — якщо рішення суду може мати вплив на особисті стосунки судді з оточуючими (наприклад, залежність від однієї із сторін) [43, с. 55].

Згідно з Конституцією України правосуддя здійснюється тільки судом, на засадах рівності громадян і організацій перед законом і судом. Одним з основоположних принципів цивільного процесу є незалежність суддів.

Суд не повинен віддавати перевагу будь-яким органам, особам, які беруть участь в процесі, і вже тим більше приймати рішення, вигідне судді. Звертаючись до суду, громадянин або організація повинні бути впевнені, що справа буде розглянута суддею неупереджено, а за результатами розгляду буде прийнято законне і обґрунтоване рішення, як того і вимагають Конституція України і ЦПК України [65, с. 90].

Звичайно, судді — це не тільки посадові особи, що здійснюють правосуддя, а й просто громадяни, які живуть звичайним життям, мають родичів, друзів, і, природно, може скластися ситуація, при якій суддя, який розглядає спір, є так званою зацікавленою особою. У зв'язку з чим відразу ж виникає питання: як же домогтися неупередженості від такого судді?

Законному, об'єктивного і справедливого розгляду суперечок має сприяти існуючий інститут відводу суддів (самовідводу).

Щоб уникнути незаконного розгляду справи суддею ЦПК України встановлює перелік підстав для відводу судді (самовідводу) та регламентує процедуру і наслідки такого відводу (самовідводу) [5].

Незаконна відмова в задоволенні заяви про відвід судді є підставою для скасування рішення суду незалежно від того, чи обґрунтовано це рішення.

При наявності підстав, передбачених ЦПК України, суддя зобов'язаний

заявити самовідвід, а учасники процесу мають право заявити відвід.

Відвід (самовідвід) повинен бути вмотивованим і заявлятися до початку встановлення обставин справи та підтвердження їх доказами. Заявляти відвід (самовідвід) після початку розгляду справи по суті можна лише в тих випадках, коли про підставу для відводу (самовідводу) стало відомо після початку установки обставин справи. Дане обмеження дозволяє протидіяти затягуванню судового розгляду.

Якщо дозволяє час (до засідання ще кілька днів), то заяву про відвід судді можна подати через канцелярію суду, з обов'язковим отриманням відмітки на другому примірнику.

При цьому, положення Цивільного процесуального кодексу зазначають, що у разі подання заяви про відвід судді раніше, ніж за три дні до судового засідання, така заява передається на розгляд іншому судді, який має розглянути її негайно, тобто у найкоротші строки.

Заявити відвід судді можна також і усно в судовому засіданні, про що буде зафіксовано в протоколі судового засідання (при цьому технічна фіксація судового засідання має проводитися обов'язково).

Після того, як буде заявлено відвід, суддя заслуховує думку осіб, які беруть участь у справі, і виходить до нарадчої кімнати для вирішення питання про відвід судді.

І ось на цій стадії розгляду в учасників процесу виникають питання. Існування інституту відводу суддів направлено на сприяння об'єктивному, неупередженому і законному розгляду спору по суті.

Однак, згідно з ЦПК України, суддя, який отримав заяву про відвід пізніше, ніж за три дні до судового засідання, самостійно приймає рішення про відвід самого себе, що робить механізм відведення суддів, по суті, декларативним.

Отже, розглянувши заяву, суддя вирішує питання про відвід, про що приймається відповідна ухвала.

У разі, якщо заяву про відвід судді задоволено, то справа буде

розглядатися заново в тому ж суді, але іншим суддею, який буде визначатися за допомогою автоматизованої системи документообігу суду.

Якщо в задоволенні заяви про відвід судді буде відмовлено, то розгляд справи продовжиться, а оскаржити незаконну відмову у відведенні можна буде лише при подальшому оскарженні рішення, прийнятого за розглядом справи по суті.

Не варто приховувати, що часто інститут відводу судді використовується недобросовісними учасниками процесу з метою затягування останнього.

Як правило, в таких випадках у заявах про відвід судді фігурують такі формулювання: «створення переваг однієї із сторін», «упереджене ставлення по відношенню до однієї зі сторін» тощо.

Заяви, що базуються на даних аргументах, ніколи не будуть задоволені ні суддею, якому заявлено відвід, ні апеляційною інстанцією при оскарженні рішення.

Останнім часом все частіше стала зустрічатися наступна схема відведення судді: громадянин (організація) звертається до суду з позовною заявою до судді, на розгляді у якого вже знаходиться інша справа.

Причому підставою для подачі позову може бути все, що завгодно, наприклад, захист честі та гідності або відшкодування моральної шкоди. І ось коли формальності з першим позовом закінчені, з'являється нова судова справа, в якому одна сторона - громадянин (організація), а друга сторона – суддя.

Наявність такого цивільної справи є 100-відсотковою підставою для заяви про відвід судді в первісному позові. Звичайно ж, це крайній захід боротьби з беззаконням, що панує в судовій системі, скажімо так, «боротьба з ворогом його ж зброєю», і не кожен зважиться на таку авантюру, але хто знає, куди може завести лабіринт беззаконня [55, с. 100].

Таким чином, норми національного законодавства щодо підстав для відводу суддів лише в загальних рисах відображають деякі вимоги об'єктивної неупередженості. У свою чергу, багато критеріїв не визначені чітко і повинні оцінюватися виходячи з конкретної ситуації. Отже, при вирішенні питання про

відвід судді варто уважно оцінити як об'єктивний, так і суб'єктивний критерій неупередженості суду і, виходячи з цього, заявляти відвід.

Водночас, варто зазначити, що вирішення існуючих у законодавстві, що регулює питання відводу судді, прогалин, має обов'язково супроводжуватися також вдосконаленням інститутів відповідальності суддів та суддівської етики, оскільки розбудова соціально правової держави у повній мірі залежить від довіри суспільства до судової системи та, зокрема, підвищення як авторитету судової влади у суспільства, так і довіри учасників конкретного судового процесу до складу суду.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ВІДВОДІВ СУДДІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

2.1. Аналіз процедури відводу судді у цивільному процесі

Згідно зі статтею 36 ЦПК України, судді не можуть брати участь в розгляді справи і підлягають відводу (самовідводу):

- 1) якщо вони при попередньому розгляді даної справи брали участь у процесі як свідки, експерти, перекладачі, представники, прокурори, секретарі судового засідання;
- 2) якщо вони особисто, прямо чи побічно, зацікавлені в результаті справи;
- 3) якщо вони є родичами сторін або інших осіб, які беруть участь у справі;
- 4) якщо було порушено порядок визначення судді для розгляду справи;
- 5) якщо будуть встановлені інші обставини, що дозволяють засумніватися в їх неупередженості.

На цих же підставах судді може бути заявлено відвід особами, які беруть участь у справі.

Відвід (самовідвід) повинен бути вмотивованим і заявленим до початку з'ясування обставин у справі та їх перевірки доказами. Заявляти відвід (самовідвід) після цього дозволяється лише у випадках, коли підстава для відводу (самовідводу) стала відома після початку з'ясування обставин у справі та їх перевірки доказами [45, с. 38].

Заява про відвід вирішується в нарадчій кімнаті ухвалою суду, що розглядає справу.

Заява про відвід кільком суддям або всьому складу суду вирішується простою більшістю голосів.

Залишається тільки з'ясувати, що входить до вищезгаданого поняття «суд, який розглядає справу».

Згідно з пунктом 1 статті 18 ЦПК України, цивільні справи в судах першої інстанції розглядаються одноособово суддею, який є головуючим і діє від імені суду.

Із зазначеного логічно випливає, що у разі одноособового розгляду справи, судом, який розглядає справу, є сам суддя.

Якщо слідувати логіці законодавця, суддя, який отримав заяву про відвід, повинен піти у нарадчу кімнату і там вирішити питання про те, чи дійсно він неупереджений і жодним чином не зацікавлений в результаті розгляду справи. На думку психологів, самооцінка людиною своїх дій рідко буває об'єктивною (причому незалежно від займаної посади).

Вважаємо, при такому підході учасник судового процесу, який заявив про відвід судді, може бути впевнений, що його заява залишиться без задоволення.

Втім, такий результат розгляду заяви цілком закономірний і логічний. Набагато важче навіть теоретично уявити протилежне – суддя задовольняє заяву про свій відвід, погоджуючись з тим, що він не об'єктивний і з яких-небудь причин зацікавлений в результаті розгляду справи.

Задовольнивши таку заяву, суддя автоматично визнає себе несумісним з посадою судді, адже однією з вимог, що пред'являються до нього статтею 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», є недопущення вчинків і будь-яких дій, що порочать звання судді і дозволяють засумніватися в його об'єктивності, неупередженості та незалежності [6].

Згідно зі статтею 10 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», вперше призначений суддя в урочистій обстановці приймає присягу такого змісту: «Урочисто присягаю чесно і сумлінно виконувати обов'язки судді, здійснювати правосуддя, підкоряючись тільки закону, бути об'єктивним і справедливим» [6].

Задоволення заяви про відвід по вищевказаним підставам свідчить про порушення присяги судді з усіма витікаючими наслідками.

З огляду на викладене, можна зробити невтішний висновок – механізм відведення суддів, викладений у ЦПК України, носить дещо декларативний

характер і не може застосовуватися на практиці у повному обсязі.

Законодавцю необхідно серйозно підійти до реформування порядку відводу суддів в цивільному процесі або, принаймні, повернутися до порядку, що існував до проведення малої судової реформи.

Загальною проблемою як цивільного, так і будь-якого іншого процесу, є відсутність можливості оскарження ухвал про відмову в задоволенні заяви про відвід до вищої інстанції [25, с. 16].

Звичайно ж, ніхто не може заборонити учаснику судового процесу викласти свої доводи про необхідність відводу суду в апеляційній чи касаційній скарзі, але навряд чи навіть найвагоміші аргументи можуть послужити підставою для скасування судового рішення, оскільки ухвала про відмову у задоволенні заяви про відвід не входить до переліку ухвал, які можуть бути оскаржені в апеляційному чи касаційному порядку.

Питання можливості оскарження ухвал про відмову в задоволенні заяви про відвід суддів залишається відкритим не тільки на Україні, але і в інших країнах СНД. Фахівці так і не прийшли до єдиної думки з цього питання.

З одного боку, можливість оскарження ухвал як про відвід суддів, так і про відмову у відводі – важлива гарантія законності судового процесу і належного забезпечення процесуальних прав сторін.

З іншого – можливість такого оскарження недобросовісна сторона може використовувати в своїх інтересах з метою затягування судового процесу.

Підводячи підсумок вищевикладеного, з жалем доводиться констатувати, що, як показує практика, інститут відводу суддів сьогодні в повній своїй мірі не працює. Гадаємо, що ситуація зміниться на краще після усунення недоліків ЦПК України і прийняття нового Цивільного процесуального кодексу.

Проте, слід також визнати, що навіть після удосконалення нормативно-правової регламентації інституту відводу суддів немає підстав очікувати кардинальних змін в його практичному застосуванні.

На ситуацію може вплинути тільки «внесення змін» в морально-етичну свідомість як суддів, так і учасників судового процесу.

У такому випадку сторона не буде побоюватися потрапити в немилість суду після заяви відводу, а суддя не чекатиме від сторін зловживань їх правом на відвід з метою банального затягування судового процесу або, що ще гірше, з метою дискредитації судді безпідставними, але наполегливими відводами.

Аналіз судової практики показує, що клопотання про відвід судді (суддів) за мотивами наявності обставин, що викликають сумнів у його об'єктивності та неупередженості, залишаються, як правило, без задоволення під предметом відсутності в законі конкретних обставин, передбачених в якості підстав для відводу судді.

Розглянемо декілька прикладів з судової практики у цивільних справах.

06.08.2020 в суді першої інстанції загальної юрисдикції м. Харкова було призначено слухання цивільної справи №646/8866/19 за скаргами В. до посадових осіб адміністрації міста.

Однак суддя Ч. за клопотанням представника адміністрації переніс слухання справи на 05.09.2020.

До початку розгляду справи, 05.09.2020, представником В. було заявлено відвід судді Ч. в зв'язку з наявністю обставин, що викликають сумніви в неупередженості цього судді. У задоволенні клопотання про відвід було відмовлено з мотивуванням, що обставини, на які посилався представник В., не були передбачені в статті 36 ЦПК України.

21.02.2020 при розгляді цієї ж справи за заявою В. при перегляді рішення за нововиявленими обставинами представником В. також було заявлено відвід судді Ч. зважаючи на недовіру судді, за наявності обставин, що викликають сумнів у неупередженості цього судді. У задоволенні відводу судді було відмовлено з мотивуванням, що статтею 36 ЦПК України вказану підставу не було передбачено.

Як вбачається з мотивувань по відмовах в задоволенні заявлених відводів, суддя посилався на відсутність зазначених обставин, передбачених статтею 36 ЦПК України (що дійсно підтверджується, тому що в статті 36 ЦПК України не вказано, які факти вважаються обставинами, що викликають сумніви в

неупередженості судді). На цю прогалину норми права посилався і суддя, а оцінку критеріїв упередженості судді давав сам суддя, якому було заявлено відвід.

З урахуванням складності і різноманіття життєвих явищ законодавець не намагається формулювати ні поняття особистої, прямої або непрямой зацікавленості в результаті справи, ні інших обставин, які викликають сумнів в неупередженості судді.

Таким чином, правила, що містяться в статті 36 ЦПК України, є типовими ситуаційними нормами.

У зв'язку з тим, що закон в принципі не може передбачити всі можливі підстави для відводу і самовідводу, підстава прямої або непрямой зацікавленості в результаті справи або якісь обставини, які викликають сумнів в неупередженості судді, спеціально містить загальне формулювання принципового характеру.

Суддя вважається заінтересованою особою і тоді, коли на права та обов'язки його родича може вплинути рішення суду (наприклад, якщо він або його родич є спадкоємцем за законом при розгляді спору про спадщину між іншими спадкоємцями).

Про зацікавленість судді можна говорити в тих рідкісних випадках, коли він сам міг би стати особою, які беруть участь у справі, або з винесенням рішення і вступом його в законну силу суддя (або його близькі) набуває певної вигоди.

Наприклад, про пряму зацікавленість судді в результаті справи можна вести мову в ситуації, коли в результаті винесення рішення про виселення суддя і члени його сім'ї покращують свої житлові умови.

Якщо ж після винесення рішення про виселення поліпшують житлові умови родичі судді, то можна зробити висновок про непряму зацікавленість судді в результаті справи.

Особиста зацікавленість судді, як правило, легше розпізнається в разі незаявлення ним самим самовідводу (наприклад, результат по справі може

принести певну вигоду судді).

Непряма зацікавленість далеко не так зрозуміла, і нерідко для її підтвердження потрібна велика кількість взаємопов'язаних фактів.

Пряма зацікавленість означає наявність безпосереднього матеріального, практичного або іншого інтересу в результаті вирішення справи.

До числа інших обставин, які викликають сумнів в неупередженості судді, слід відносити його дружні або, навпаки, неприязні стосунки з ким-небудь з осіб, які беруть участь у справі.

Розглянемо ще один приклад із судової практики у цивільних справах.

17.09.2020 в суді першої інстанції загальної юрисдикції м. Києва було призначено слухання цивільної справи за заявою В. до Управління архітектури, містобудування та земельних відносин.

Слухання справи за заявою представника Управління архітектури, містобудування та земельних відносин суддею Т. було відкладено до вступу в законну силу рішення суду по іншій скарзі В., незважаючи на заперечення представника В. і самої В.

04.10.2020 той же суддя призначив слухання по іншій скарзі В. до Управління архітектури, містобудування та земельних відносин.

Обидві ці справи суддею були об'єднані в одне провадження. 15.10.2020 суддя Т. виносить рішення про задоволення однієї зі скарг, визнавши рішення органу державної влади недійсним, при цьому не вказавши, яким чином відновити порушене право В., і в тому ж рішенні відмовив у задоволенні вимоги по іншій її скарзі.

15.10.2020 суддя Т. одночасно з рішенням також виносить ухвалу про припинення провадження справи за скаргами В. до Управління архітектури, містобудування та земельних відносин м. Києва за частиною відновлення допущеного права (хоча саме рішення органу державної влади рішенням цього судді від цього ж числа було визнано недійсним) з посиланням на вже вступивше в законну силу рішення суду, до вступу якого в законну силу і відкладав слухання справи від 17.09.2020 цей суддя.

09.01.2021 до розгляду справи, після того як ухвала від 15.10.2020 була скасована, представником В. було заявлено відвід судді Т. з огляду на обставини, що викликають сумнів у неупередженості цього судді.

Однак, у задоволенні клопотання про відвід було відмовлено з мотивуванням, що причини, висловлені представником заявника, не передбачені як підстава для відводу судді.

29.01.2021 до розгляду тієї ж справи, після того як її було відкладено 09.01.2021, представником заявника В. був також заявлено відвід судді Т. з огляду на обставини, що викликають сумніви в неупередженості цього судді, в задоволенні якого знову було відмовлено з тієї ж мотивуванням, що причини, висловлені представником заявника, не передбачені законом як підстава для відводу суду.

19.02.2021, 28.02.2021, після того як справа неодноразово переносилося, як згодом з'ясувалося, для надання можливості містобудівній комісії Управління архітектури, містобудування та земельних відносин для винесення потрібного рішення (повторне від 20.02.2021), до розгляду справи представником заявника В. були заявлені відводи судді з огляду на пряму зацікавленість судді в результаті справи, що полягала в умисному затягуванні задоволення вимоги заявника, оскільки рішення містобудівної комісії від 27.06.2020 вже було визнано недійсним.

Необхідно відзначити, що при винесенні рішення від 28.02.2021 суддя фактично розглянув рішення містобудівної комісії від 20.02.2021, хоча ухвалу про призначення справи до судового розгляду було винесено на підставі скарги В. від 18.09.2020, де оскаржувалося рішення містобудівної комісії від 27.06.2020, тобто суддя поклав в основу рішення суду подію, яка виникла після подачі скарги.

У задоволенні заявлених відводів суддею Т. також було відмовлено з мотивуванням, що зазначені представником заявника підстави не передбачені законом як підстави для відводу і докази при конкретних обставинах справи, що підтверджують зацікавленість судді в результаті вирішення справи.

8 лютого 2020 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ», яким запроваджено нові правила розгляду відводу судді.

Згідно зі змінами, внесеними до процесуальних кодексів, питання про відвід судді Великої Палати Верховного Суду України розглядається нею ж. Заява не підлягає передачі на розгляд іншому судді.

Клопотання про відвід вирішується невідкладно.

Питання про відвід суддею, який не входить до складу суду, здійснюється протягом двох робочих днів, але не пізніше призначеного засідання у справі.

У разі розгляду заяви про відвід суддею іншого суду — не пізніше десяти днів із дня надходження заяви про відвід.

Відвід, який надійшов поза межами судового засідання, розглядається судом у порядку письмового провадження.

Вирішальним при вирішенні питання про відвід є те, чи можуть бути об'єктивно виправдані підозри окремих учасників певної справи щодо заангажованості окремого судді.

Для винесення рішення щодо відводу *за об'єктивним критерієм* мають бути не тільки сумніви одного з учасників справи, а саме достатні підстави вважати, що суддя не є неупередженим. Такий підхід був чітко аргументований Великою Палатою Верховного Суду України під час розгляду справи № 908/137/18 щодо процедури «сквіз-аут», а саме з приводу відводу судді Кібенко.

Заява про відвід була аргументована науковими дослідженнями судді Кібенко, а саме предметом дослідження докторської дисертації даної судді щодо примусового викупу акцій міноритарних акціонерів (squeeze-out).

До того ж під час аргументації заяви про відвід зазначалось про «особливе» ставлення судді до міноритарних акціонерів, яке впливає з її

дописів на Facebook, публічних виступів, поставлених учасникам справи питань.

Сумніви в неупередженості судді були викликані також тим, що суддя не звернулася за науковим висновком до Науково-консультативної ради при Верховному Суді.

Велика Палата Верховного Суду України зазначила, що суддю Кібенко не можна відвести із зазначених підстав.

По-перше, підставами для обґрунтованих об'єктивних сумнівів у неупередженості судді не може бути той факт, що пані Кібенко проводила наукові дослідження, які у певній частині стосувалися процедури примусового викупу акцій міноритарних акціонерів, або публічно висловлювалася з питань, які дотичні до означеної проблематики, а не до справи № 908/137/18.

По-друге, очевидно, що думка судді-доповідача не є визначальною для формування позиції Великої Палати Верховного Суду у будь-якій справі.

По-третє, з науковими працями пані Кібенко та інших вчених з питань, які дотичні до предмету цієї справи, судді Великої Палати Верховного Суду могли ознайомитися у різні роки, зокрема задовго до початку розгляду справи № 908/137/18.

Проте Велика Палата Верховного Суду все ж задовольнила клопотання про відвід судді-доповідача *за суб'єктивним критерієм*. Це було зроблено для того, щоб з боку стороннього спостерігача не виникали сумніви в неупередженості судді під час вирішення справи. Також Велика Палата Верховного Суду врахувала значення, яке має вирішення справи № 908/137/18 для правової системи України.

Таким чином, як показує судова практика, в більшості випадків при вирішенні заявленого відводу суд посилається на відсутність підстав, передбачених у ЦПК. У зв'язку з цим доцільно передбачити положення в цивільному процесуальному законодавстві, в якому суд не може посилатися на відсутність підстав, передбачених для відводу суду, що послужили для заяви відводу, оскільки передбачити вичерпний перелік для відводу суду неможливо.

Незважаючи на вищевказані складності в розходженні точок зору щодо підстав відводів суду, законодавство не повинно обмежувати перелік підстав для відводу суду і має передбачити відкритий вичерпний перелік підстав для відводу суду в цивільному процесуальному законодавстві на підставі вивчення судової практики.

Заборона входження до складу суду осіб, які перебувають в родинних стосунках, є однією з гарантій об'єктивного і неупередженого розгляду і вирішення цивільної справи. Оскільки вирішення всіх питань, що виникають при розгляді справи, здійснюється за більшістю голосів суддів, відповідно до ЦПК, то наявність між ними родинних відносин може вплинути на результат такого голосування.

Таким чином, перераховані в ЦПК України обставини є підставами для усунення судді з процесу і, отже, для передачі справи іншому судді, оскільки інше перешкоджало б реалізації конституційного права громадян на захист їх прав і законних інтересів незалежним і неупередженим судом. Неможливість передачі справи іншому судді у випадках усунення судді з процесу означала б, по суті, відмову в правосудді.

Головною метою інструменту відводу судді є забезпечення законності судових рішень і захист від впливу на прийняття судом рішення різних суб'єктивних факторів.

Однак, для працездатності даного процесуального інструменту необхідні ефективні механізми його реалізації.

Механізм відведення судді, передбачений чинним ЦПК України носить декларативний характер і вимагає істотної модифікації. На наш погляд, більш ефективним є механізм відведення судді з прийняттям рішення головою суду або заступником голови суду.

Проте, єдиним вирішенням даної проблеми є суттєва зміна свідомості як суддів, так і учасників судового процесу, яке дозволить сторонам не боятися потрапити в немилість суду після заяви відводу, а суддям не боятися зловживань сторонами їх правом на відвід з метою банального затягування

судового процесу або, що ще гірше, з метою дискредитації судді безпідставними відводами.

Здійснення правосуддя в усі часи було необхідним атрибутом державного суверенітету.

Тому не випадково, що судові рішення, зокрема у цивільних справах, виносяться «іменем України», оскільки тільки держава володіє абсолютною монополією на здійснення правосуддя.

З цього випливає, що ніяка інша установа, крім законодавчо встановлених державою судових органів, не має повноважень на прийняття володіють силою судових постанов і підлягають обов'язковому виконанню.

Особливу роль при здійсненні правосуддя у цивільних справах грає інститут відводу суду.

Забезпеченню винесення законних і обґрунтованих судових постанов сприяє інститут відводу суду, який містить чітко встановлений і регламентований порядок відводу суду, якщо мають місце у будь-кого з осіб, які беруть участь у справі, підстави, що викликають сумнів в об'єктивності та неупередженості з боку судді, який розглядає справу.

Відповідно до статті 36 ЦПК України суддя підлягає відводу, якщо він особисто, прямо чи опосередковано зацікавлений у результаті справи або є інші обставини, які можуть викликати сумнів у його неупередженості та об'єктивності.

Це ж підстава розкриває і недосконалість інституту відводу судді в цивільному судочинстві, оскільки всі інші підстави, передбачені статті 36 ЦПК України, відносно легко перевіритися і доказові.

Проаналізувавши наявну судову практику у питаннях відводу судді, статистику, причини та підстави заявлення відводів, а також позицію Великої Палати Верховного Суду, можна зробити висновок, що вирішальними підставами для визнання судді неупередженим є відсутність будь-яких поза процесуальних відносин між суддею та учасниками судового спору або їх представниками.

Водночас з аналізу узагальнення судової практики судів встановлено, що в окремих випадках суди задовольняли заяви сторін про відвід судді з підстав незгоди заявників з рішеннями чи процесуальними діями судді. При цьому суд критично ставився до наведених сторонами обставин, однак з метою виключення у заявників внутрішнього переконання у розгляді їхніх справ неупередженим судом та запобігання будь-яких сумнівів у цьому доходив висновку про задоволення заяв про відвід.

У цілому, як вбачається з проаналізованих у розділі процесуальних документів суду, суди не допускають зловживань процесуальними правами та всебічно забезпечують права учасників судового процесу на справедливий та об'єктивний розгляд спору.

2.2. Оцінка зарубіжної практики відводу у цивільному процесі

Підстави можуть мати як об'єктивний (п.п. 2, 4 ч. 1 ст. 36 ЦПК України), так і суб'єктивний (п.п. 1, 3 ч. 1 ст. 36 ЦПК України) характер, а зацікавленість у справі може мати юридичний і побутовий характер.

Юридична зацікавленість полягає у тому, що від результатів вирішення спору у судді виникнуть, зміняться або припиняться права чи обов'язки.

Побутова або ж як її називають ще — фактична зацікавленість — якщо рішення суду може мати вплив на особисті стосунки судді з оточуючими (наприклад, залежність від однієї із сторін) [26, с. 77].

Зокрема, японський дослідник Казуко Іто зазначає, що «незалежна і неупереджена судова система є основним елементом у верховенстві закону і охорони інтересів суспільства» [57].

Незважаючи на те, що японське суспільство має багаторічну правову традицію, його сучасна система правосуддя правознавцями була охарактеризована як проблематична і безвихідна.

«... Статистичні дані кинули тінь на неупередженість судів Японії і виявили серйозні недоліки в охороні прав людини і презумпції невинності в

ході судових розглядів» [40].

Розглядаючи дану проблему в більш широкому аспекті, американські юристи Рут Маккензі і Філіп Сендс в своєму дослідженні відзначили, що «судова незалежність визнається значущим фактором у забезпеченні довіри і легітимності ... судів і трибуналів» [50, с. 96].

Франц Ріклін, викладач процесуального права швейцарського університету м. Фрібурга, в своїх роботах пише, що «судова незалежність є вирішальною рисою судів».

Суди повинні бути незалежними від інших функцій (це наслідок поділу влади).

Вони повинні бути незалежними від інтересів приватних осіб (наприклад, сторін); тому суддя повинен взяти самовідвід (або повинен бути відведений), якщо є особисті відносини зі стороною процесу».

Тільки незалежна судова система може неупереджено здійснювати правосуддя і виступати в якості основи захисту прав людини і основних свобод.

Одним з головних напрямків діяльності щодо забезпечення незалежності та неупередженості суду є усунення з процесу осіб, прямо чи опосередковано зацікавлених в його результаті.

Реалізації цього сприяє інститут відводу, який передбачений законодавством більшості сучасних держав.

Як зауважив Клаус Волк, «упереджене ставлення суду до підсудного є класичним прикладом підстави для відводу судді» [52].

Згідно діючого законодавства Японії, відвід судді у цивільному процесі здійснюється, якщо:

- він є позивачем;
- є родичем позивача або відповідача;
- є опікуном, піклувальником, законним представником, їх помічниками, відповідача або позивача;
- суддя був свідком або експертом у справі;
- суддя був представником, захисником або помічником для відповідачів

у цивільній справі;

- суддя виконував обов'язки прокурора або офіцера поліції;
- суддя у даній цивільній справі брав участь в прийнятті рішення у іншій цивільній справі, яку було направлено або передано в суд, або в дослідженні доказів, які лягли в основу такого рішення.

На думку деяких дослідників, при вирішенні питання про відвід судді «не потрібно обов'язкового встановлення будь-яких доказів, які б свідчили про реальний прояв суддею зацікавленості в результаті справи або про намір не об'єктивно його дозволити. Досить вже того, що є підстави вважати можливим прояв його необ'єктивності, навіть якщо самим суб'єктом це не усвідомлюється».

Відвід судді, згідно з японським законодавством, забезпечує неупередженість судового розгляду та винесення законного і обґрунтованого рішення у цивільній справі.

Відповідно до процесуального законодавства штату Міннесота (США), учасники судового розгляду можуть заявити клопотання про відвід судді.

Причому відповідно до чинного законодавства такий відвід може бути невмотивованим. В якості підстав для відводу судді законодавець передбачив, в тому числі, упередженість або зацікавленість у результаті розгляду цивільної справи.

Законодавством Німеччини передбачено кілька підстав для відводу судді, які законодавець розділив на підстави для відводу в силу закону і підстави з побоювання в його упередженості.

Дані підстави містяться в різних законодавчих актах Німеччини.

Зокрема, законодавство передбачає підстави, які не дозволяють судді виконувати покладені на нього обов'язки.

До таких підстав відноситься те, що суддя є:

- чоловіком, співмешканцем, опікуном або піклувальником про відповідача або позивача;

- є або був родичем по прямій лінії з відповідачем або позивачем або по бічній лінії в родинних стосунках до третього ступеня або у властивості до другого ступеня;

- суддя брав участь у справі в якості службовця прокуратури, поліції, адвоката відповідача або позивача;

- суддя допитувався у справі в якості третьої особи.

Суддя може бути відведений в зв'язку з його участю в попередніх процесах у цивільному процесі.

Суддя відсторонюється від розгляду справи, якщо він брав участь в ухваленні:

- оскаржуваного рішення, то він відсторонюється від прийняття рішення у вищому суді;

- рішення, яке оскаржується шляхом подачі клопотання про відновлення провадження, то він відсторонюється в силу закону від участі в ухваленні рішення в ході процедури про відновлення процесу;

- що лежить в основі рішення суду нижчої інстанції, якщо оскаржуване рішення прийнято судом вищої інстанції.

Побоювання в неупередженості судді є підставою для його мотивованого відведення.

Практично аналогічні підстави для відводу передбачені в процесуальному законодавстві Швейцарії, але вони дещо відрізняються від тих, які передбачені в законодавстві Німеччини та Японії.

Спільними підставами для відводу судді в Швейцарії є:

- особиста зацікавленість в розгляді справи;
- суддя був прокурором, адвокатом, експертом, свідком по даній справі;
- одружений або проживає в зареєстрованому шлюбі або живе разом з представником будь-якої сторони процесу, адвокатом однієї із сторін або особою, яка діяла як член нижчої інстанції;

- пов'язаний з однією зі сторін родинними або шлюбними відносинами, включаючи третю ступінь споріднення;

- пов'язаний з адвокатом або представником сторони або особи, яка діяла в якості члена нижчестоящего суду.

Окремою підставою швейцарський законодавець виділив упередженість судді з огляду на дружні або неприязні відносини з однією зі сторін або її адвокатом або представником.

Проаналізувавши також досвід суддівської реформи у таких країнах як Франція та Німеччина, можна зробити висновок, що здійснення судово-правових реформ та підвищення статусу судової влади у державі неможливі без професійної підготовки суддів у спеціалізованому навчальному закладі суддівської освіти. Такі навчальні заклади, першою з яких була Французька школа магістратури, діють у більшості країн Європи, а також у Португалії, Іспанії, Нідерландах та ін. Аналогічні принципи організації підготовки майбутніх суддів покладені в основу створення навчальних закладів суддівської освіти у постсоціалістичних країнах, наприклад, Румунії, Болгарії, Албанії, Польщі, Молдові, Боснії і Герцеговині, Хорватії, Казахстані, Грузії, Азербайджані, Вірменії та ін.

Так, за аналогічним зразком в Україні створена та діє Національна школа суддів України, основним завданням якої є підготовка висококваліфікованих суддівських кадрів.

Цікавим також є досвід Австрії щодо впровадження процедури випробувального терміну (тріал-періоду) для претендента на посаду судді. Так, для особи, яка є кандидатом на посаду судді, встановлюється певний строк, впродовж якого такий кандидат допомагає судді в підготовці рішень.

Вважаємо, що такий варіант є найоптимальнішим та ефективним способом практичної підготовки кандидатів в судді до роботи у системі правосуддя.

Отже, активізація розвитку інституту відводу судді та запозичення європейського досвіду у цьому питанні є запорукою ефективного механізму реалізації прав та свобод людини та громадянина в Україні. Україна поступово приводить національне законодавство у відповідність з європейськими

стандартами функціонування органів суду, які позитивно вплинуть на процес реформування судової та правоохоронної діяльності.

Таким чином, вивчення міжнародного досвіду процедури відводу в цивільному процесі дозволило узагальнити особливості такої процедури.

Стаття 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, ратифікована Верховною Радою України (Закон України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР) визначає закріплення головних процесуальних гарантій, якими мають право скористатися особи в процесі розгляду їх цивільних позовів, серед яких - розгляд справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законодавством.

Окремі рішення по справам Європейського суду з прав людини («Білуха проти України» від 09.11.2006 [12], «Бочан проти України» від 03.05.2007 [13], «Газета «Україна-центр» проти України» від 15.10.2010) [14], дозволяють виділити окремі специфічні ознаки:

закріплення особистої безсторонності судової системи в якості презумпції до моменту надання доказів протилежного;

обов'язковість виключення будь-яких обґрунтованих сумнівів щодо безсторонності суду;

визначення безсторонності за суб'єктивним критерієм, з урахуванням індивідуального підходу;

протидія фактам особистої прихильності або упередження;
за об'єктивним критерієм, встановлення фактів достатності гарантій для того, щоб нівелювати всю сукупність легітимних сумнівів в даному контексті.

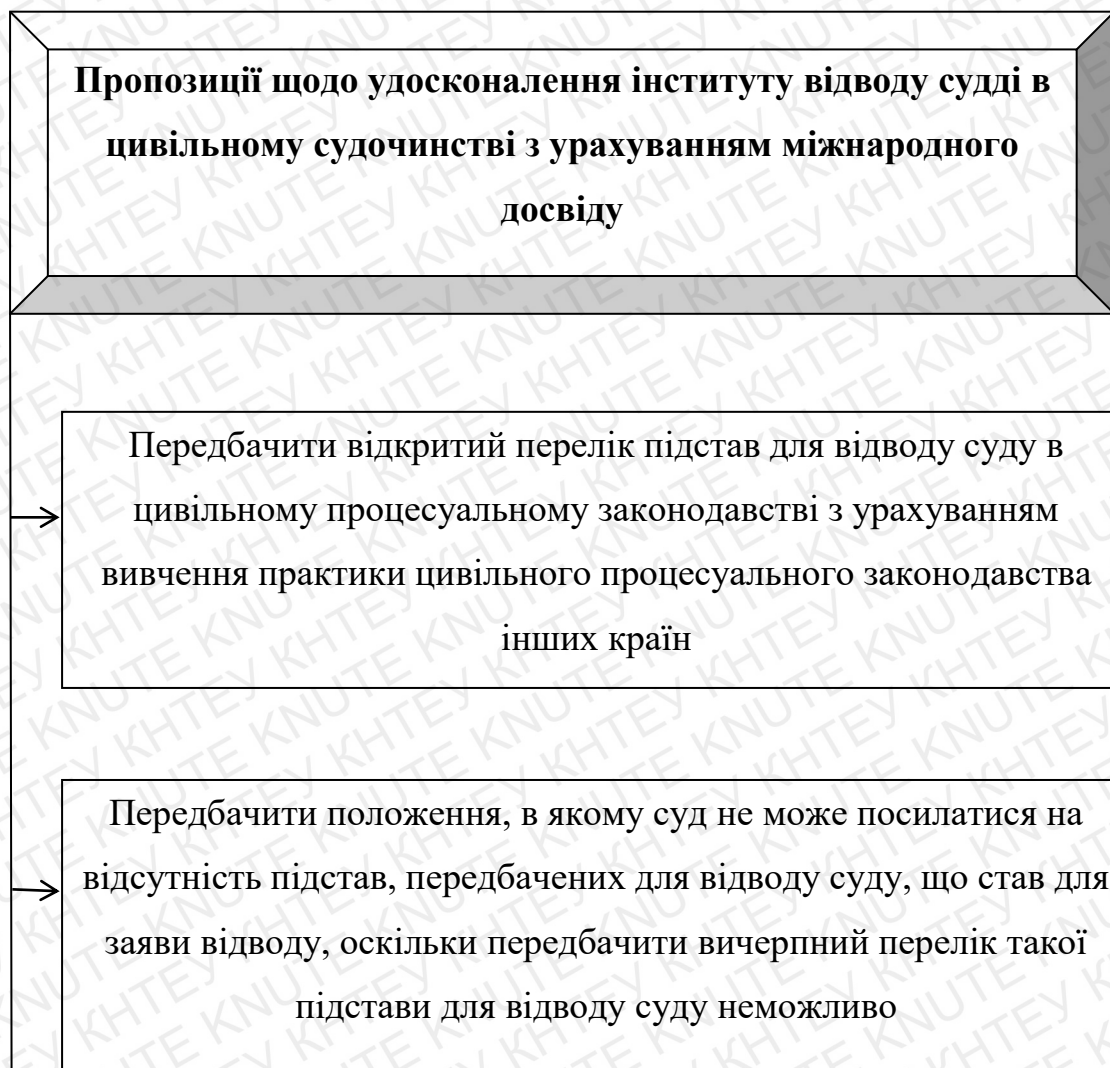
Отже, міжнародний досвід відводу у цивільному законодавстві має певні особливості, вивчення яких є доцільним з огляду на мету даного наукового дослідження.

Вважаємо, що в контексті судової реформи удосконалення механізму реалізації процедури відводу судді відповідно до міжнародних стандартів є одним із ключових питань.

Так, на нашу думку, важливим фактором є розвиток співпраці України з

іншими європейськими державами. Форми такої співпраці можуть бути різними: проведення спільного навчання, конгресів, курсів, семінарів обмін досвідом, навчальні поїздки з метою самоосвіти працівників судової системи тощо. При цьому мають бути враховані положення Концепції удосконалення судочинства для утвердження справедливого суду відповідно до європейських стандартів, затвердженої Указом Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006, якими передбачено якісне підвищення фахового рівня суддівського корпусу.

Таким чином, проведені дослідження дозволяють сформулювати і обґрунтувати такі основні положення і висновки, які мають наукову новизну, що мають практичне значення (рис. 2.1):

→ Ввести додаткову підставу для відводу суддів в цивільне процесуальне законодавство - висловлювання суддею своєї думки до початку або під час розгляду справи по суті, тим самим вказує свою точку зору щодо результату справи

Рис. 2.1. Пропозиції щодо удосконалення інституту відводу судді в цивільному судочинстві з урахуванням міжнародного досвіду

Джерело: розроблено особисто автором

Розроблені та зображені на рисунку 2.1. пропозиції можуть бути використані для подальшого розвитку чинного цивільного процесуального законодавства, а також враховані при формуванні практики застосування законодавства судами загальної юрисдикції, при підготовці постанов, оглядів тощо.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Здійснивши дослідження правового регулювання інституту відводу суддів у цивільному процесі на підставі викладеного в випускній кваліфікаційній роботі матеріалу, можна зробити такі висновки:

1. Інститут відводу судді є одним із механізмів забезпечення процесуальних прав учасників судового процесу поряд із гарантіями права на справедливий судовий розгляд (пункт 1 статті 6 ЄКПЛ). При цьому в основу справедливого судового розгляду закладено основоположний принцип римського права – *nemo iudex in sua causa debet esse*, що дослівно перекладається як «ніхто не судить у своїй справі». Даний принцип не дарма названий принципом природної справедливості і наслідком його порушення є скасування судами вищих інстанції прийнятого незаконним складом суду рішення.

Генеza інституту відводу судді взяла свій початок у римському праві та трансформувалась у положення національних законодавств та міжнародних правових актів, зокрема Загальної декларації прав людини (ст. 10), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (ст. 14), Основних принципах незалежності судових органів, схвалених резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної асамблеї ООН від 29.11 та 13.12.1985 р. (ст. 2), Загальній (Універсальній) хартії судді, ухваленій Центральною Радою Міжнародної асоціації суддів в м. Тайпеї (Тайвань) 17.11.1999 р. (ст. 5), Бангалорських принципах поведінки суддів від 2006 р. (Принцип 2), Європейській хартії про статус суддів від 10.07.1998 р. (п.п. 1.1, 2.1, 2.3, 3.2, 4.2, 4.3, 6.1) та ін.

2. У національному законодавстві неупередженість суду не згадується на конституційному рівні як окрема засада судочинства. Водночас згадка про необхідність розгляду справ неупереджено міститься у тексті присяги судді (ч. 1 статті 57 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»), а справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ визнається

завданням цивільного судочинства (частина 1 статті 2 ЦПК України). Крім того, у ЦПК України міститься вказівка на необхідність для суду зберігати об'єктивність і неупередженість (частина 5 статті 12 ЦПК України), а обставини, що викликають сумніви в неупередженості або об'єктивності судді закріплені як підстави для відводу суддів (пункт 5 частини 1 статті 36 ЦПК України). Крім того, вимога неупередженості суддів також згадується у Кодексі суддівської етики (статті 1, 7, 10, 15, 17).

3. Передбачені цивільним законодавством гарантії неупередженості професійних учасників судочинства слід розглядати як інструмент для об'єктивного дослідження, розгляду та вирішення цивільних справ.

Встановлено, що норми національного законодавства щодо підстав для відводу суддів лише в загальних рисах відображають деякі вимоги об'єктивної неупередженості. У свою чергу, багато критеріїв не визначені чітко і повинні оцінюватися виходячи з конкретної ситуації. Отже, при вирішенні питання про відвід судді варто уважно оцінити як об'єктивний, так і суб'єктивний критерій неупередженості суду і, виходячи з цього, заявляти відвід.

Водночас, вирішення існуючих у законодавстві, що регулює питання відводу судді, прогалин, має обов'язково супроводжуватися також вдосконаленням інститутів відповідальності суддів та суддівської етики, оскільки розбудова соціально правової держави у повній мірі залежить від довіри суспільства до судової системи та, зокрема, підвищення як авторитету судової влади у суспільства, так і довіри учасників конкретного судового процесу до складу суду.

4. У роботі узагальнено причини, по яким можна відвести суддю:

- якщо суддя брав участь в попередньому розгляді справи, маючи інший процесуальний статус - свідок, експерт, представник тощо;
- якщо суддя зацікавлений в результаті розгляду справи;
- якщо суддя є членом сім'ї сторони спору чи іншого учасника судового справи;

- якщо є інші обставини, які викликають сумніви в об'єктивності судді;
- якщо порушений встановлений порядок автоматичного розподілу справ.

Застереження про неможливість суміщення процесуальних статусів міститься у пункті 2 частини 1 статті 36 ЦПК України, відповідно до якої суддя підлягає відводу, якщо він брав участь у справі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, представник, адвокат, секретар судового засідання або надавав стороні чи іншим учасникам справи правничу допомогу в цій чи іншій справі. Водночас вказане положення не охоплює усі спірні ситуації. Так, багато вчених пропонують додати до вказаного переліку прокурора, третейського судді або судді, який брав участь у справі в міжнародного комерційному арбітражі, а також медіатора.

ЦПК України містить також застереження про неможливість участі судді в розгляді справи в разі надання останнім правничої допомоги в цій чи іншій справі стороні або іншим учасникам справи (пункт 2 частини 1 статті 36 ЦПК України). Зазначена підстава сформульована занадто широко, адже її буквально тлумачення виключає можливість участі судді в розгляді справи, якщо він раніше надавав правничу допомогу учасникам справи не лише в справі, яка розглядається, однак і в будь-яких інших справах без встановлення будь-яких часових рамок. Зазначене свідчить про закріплення навіть більш суворого стандарту, аніж цього вимагає практика ЄСПЛ, що не є виправданим.

5. Проаналізувавши також досвід суддівської реформи у зарубіжних країнах, можна зробити висновок, що на здійснення судово-правових реформ та ріст статусу судової влади у державі впливає не тільки удосконалення та кодифікація наявного процесуального законодавства, а й підвищення морально-етичних вимог до претендента на посаду судді. Крім того, оскільки Україною було визнано необхідність приведення системи правосуддя у відповідність до визнаних європейських стандартів, корисним надбанням для вітчизняного законодавства могло б стати введення так званого тріал-періоду

(випробовувального терміну), який застосовується в деяких європейських державах для кандидатів, призначених на посаду судді вперше. Така новація виступила б ефективним способом для практичної підготовки судді і стимулювала б його діяльність.

Що стосується аналізу та порівняння підстав для відводу суддів у зарубіжних країнах та Україні, то, здебільшого, всі вони є приблизно схожими за своїм змістом. Суттєвою ж відмінністю законодавства України від європейських держав у цій сфері є приділення більшої уваги до навчання кандидата на посаду судді та обмеження інших органів державної влади на формування суддівського корпусу задля виключення можливості створення необмеженого впливу на окрему судову гілку влади.

З метою удосконалення чинного процесуального законодавства України у сфері інституту відводу, пропонується внести наступні зміни та доповнення до Цивільного процесуального кодексу України, а саме:

— внести зміни до частини 1 статті 353 ЦПК України, доповнивши перелік ухвал, на які можуть бути подані скарги окремо від рішення суду:

«1. Окремо від рішення суду можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції щодо:

...

42) відмова у задоволенні заяви про відвід судді або визнання відводу судді необґрунтованим.»

— доповнити статтю 36 ЦПК України, розширивши коло суб'єктів, яким можна заявити відвід під час розгляду справи та які можуть заявити самовідвід, виклавши частину першу вищезазначеної статті у наступній редакції:

«1. Суддя, помічник судді, судовий розпорядник, свідок та особа, яка надає правову допомогу, не може розглядати справу і підлягає відводу (самовідводу), якщо:...»

— ввести до статті 36 ЦПК України додаткову підставу для відводу суддів:

«1. Суддя не може розглядати справу і підлягає відводу (самовідводу), якщо:

...

5) до початку або під час розгляду справи по суті суддя висловив власну думку стосовно обставин справи.».

Розроблені пропозиції можуть бути використані для подальшого розвитку чинного цивільного процесуального законодавства, а також враховані при формуванні практики застосування законодавства судами загальної юрисдикції, при підготовці постанов, оглядів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 №245к/96. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 15.05.2021).
2. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 // Верховна Рада України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
3. Конвенція про захист прав людини та основних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 20.05.2021).
4. Бангалорські принципи поведінки суддів від 19.05.2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67 (дата звернення 28.05.2021).
5. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 №1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 18.05.2021).
6. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 №1402-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення 18.05.2021).
7. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text> (дата звернення 18.05.2021).

8. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України від 12.02.2015 №192-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text> (дата звернення 18.05.2021).
9. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 13.01.2021 у справі № 761/16124/15-ц. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94525429>.
10. Рішення Європейського суду з прав людини *Micallef v. Malta [GC]* - 17056/06 від 15.10.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22002-1270%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22002-1270%22]})
11. Рішення Європейського суду з прав людини *Oleksandr Volkov v. Ukraine*, №21722/11, 09.12.2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115871>.
12. Рішення Європейського суду з прав людини *Білуха проти України* №33949/02 від 09.11.2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_272#Text.
13. Рішення Європейського суду з прав людини *Бочан проти України*, №7577/02 від 03.05.2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_209#Text.
14. Рішення Європейського суду з прав людини «Газета «Україна-центр» проти України № 16695/04 від 15.07.2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_594#Text.
15. Рішення Ради суддів України від 08.06.2017 №34. Про роз'яснення деяких питань щодо конфлікту інтересів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rsu.gov.ua/ua/documents?id=58&page=8&per-page=8>
16. Адаменко Д.О. Процедура відводу судді у цивільному процесі: зарубіжний досвід. Правове регулювання цивільних відносин. К.: Київ. нац. торг.-екон.ун-т., 2021. С. 80 – 85.
17. Ануфрієва О.В. Інститут відводу судді у процесуальному праві України (порівняльний аспект). Вісник Вищої ради юстиції, 2011. № 4. С. 35-43. (дата звернення 20.05.2021).

18. Бабич О. М. Відвід судді в цивільному процесі. Сучасна цивілістика: матеріали 9-ої Міжнар. наук. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених, 2014. 516 с.
19. Белкін М. Дотримання балансу. Коментар до публікації (3). Судовий вісник, 29.11.2019. №11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pravo.ua/articles/gra-na-uperedzennja/>.
20. Білоусов Ю. В. Доказові презумпції у цивільному судочинстві: монографія / Ю. В. Білоусов, В. П. Феннич. Харків юридичний, 2012. 280 с.
21. Бортнік О. Г. Ефективність цивільного судочинства та процесуальна активність суду. Юридичний науковий електронний журнал, 2015. № 5. С. 57–60. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lsej.org.ua/5_2015/15.pdf
22. Васильєва-Шаламова Ж. В. Відвід судді(в) у цивільному процесі: деякі теоретико–прикладні аспекти. Порівняльно-аналітичне право, 2014. № 7. С.66–69.
23. Вовк Д. О., Бойчук Д. С. Верховенство права і толерантність: навч. посіб. Харків, 2018. 170 с.
24. Гарієвська М. Б. Окремі аспекти відводу судді у цивільному процесі. Приватне право і підприємництво, 2017. Вип. 17. С. 56-60.
25. Городовенко В. В. Належна правова процедура як загальновизнаний стандарт функціонування судової влади. Адвокат, 2012. № 5. С. 12–17.
26. Гуйван П. Д. Незалежність і безсторонність судової влади як визначальний показник справедливого судочинства. Право і суспільство, 2019. № 4. С. 71–77.
27. Денісова Г. Відвід суддів у праві Римської імперії, 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/76403/%D0%93>.
28. Дроздов О. Чорно-білий процес. ЄСПЛ визначив, як потрібно доводити те, що суддя був упередженим // Закон і Бізнес. – 19.10. –

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zib.com.ua/ua139649-espl_viznachiv_yak_potribno_dovoditi_te_scho_suddya_buv_uper.html.

29. Дубчак Л. Право на відвід судді: окремі позиції Європейського суду з прав людини. Юридична газета, 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://blog.liga.net/user/ldubchak/article/31284>.

30. Захарова О. С. Система процесуальних гарантій у цивільному процесі. National law journal: theory and practice, 2015. № 3. С.53–56.

31. Зейкан Я. П. Коментар Цивільного процесуального кодексу України. Юридична практика, 2018. 560 с.

32. Іваницький С.О. Право особи на розгляд її справи незалежним і безстороннім судом у світлі рішень Європейського суду з прав людини. Вісник Верховного Суду України, 2005. № 12. С. 21-23.

33. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. Науково-практичний юридичний журнал. Випуск 3. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. С. 42-46.

34. Комаров В. В. Принципи цивільного судочинства. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути. Харків: Право, 2016. С. 89–99.

35. Комаров В. В., Цувіна Т. А. Конституційна реформа у сфері правосуддя в Україні та принципи цивільного судочинства. Конституція і конституційні зміни в Україні: збірник, присвячений пам'яті В. Мусіяки. Київ: Заповіт, 2020. С. 172-186.

36. Кравчук В.М. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. К.: Істина, 2006. 944 с.

37. Кройтор В. А. Теоретико-методологічні основи формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства : дис. д-ра юрид. наук. Харків, 2021. 565 с.

38. Курило М.П. Уніфікація функцій суду як суб'єкта процесуального права. Бюлетень Міністерства юстиції України, 2017. № 8. С. 58-61.

39. Лошак О. С. Проблеми вирішення відводу судді в цивільному процесі України в суді першої інстанції. *Право і суспільство*, 2017. № 1(2). С. 68-72.
40. Луспенник Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції. Харків юридичний, 2018. 480 с.
41. Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння. Харків, 2011. 432 с.
42. Немеш П.Ф. Інститут відводу в цивільному процесі на українських землях у період НЕПу. *Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*, 2012. Вип. 55. С. 297–300.
43. Пащенко О. Проблемні питання застосування відводів у цивільному, господарському та адміністративному процесі. *Юридичний радник*, 2018. № 5 (13). С. 54–59.
44. Петрик В. В. Інститут відводу в цивільному процесі: дис. канд. юрид. наук: К, 2018. С. 230
45. Петрик В. В. Поняття та сутність підстав відводу в цивільному процесі. *Адвокат*, 2018. № 8. С. 38 - 41.
46. Петрик В. В. Принципи інституту відводу у цивільному процесі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/21692/%C3%82>.
47. Підпригора, О.А. Римське право [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/5484040/page:2/>.
48. Сакара Н. Ю. Захист права на справедливий судовий розгляд: проблеми та перспективи. *Юрист України*, 2013. № 2. С. 57–62.
49. Сенік С. В. Відвід судді у цивільному процесі. *Правове життя сучасної України: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. ювілею акад. С. В. Ківалова (Одеса, 16-17 травня 2018 р.)*. Т. 1., 2018. С. 820.
50. Смирнова Ю. О. Суб'єктивні підстави для відводу (самовідводу) в господарському процесі. *Право і суспільство*, 2017. № 6.2(3). С. 93-98.

51. Соколова В. В. Узагальнення практики розгляду судами питань відводу та самовідводу у цивільному судочинстві. Судова апеляція, 2017. № 4. С. 111-127.
52. Стеценко Ю.В. Відвід судді як складова судового процесу. Про недоліки, шляхи вдосконалення й можливості використання процедури відводу судді., 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://advokatstetsenko.com/vidvid-suddi.html>.
53. Тертишніков В.І. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. – Х.: СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2007. С. 576.
54. Тодика Ю. М. Конституція України: проблеми теорії і практики. Х. : Факт, 2000. С. 608.
55. Ткачук А. О. Принцип добросовісності учасників цивільного судочинства та заборона зловживання цивільними процесуальними правами. Проблеми законності, 2018. Вип. 141. С. 94–103.
56. Фурса С. Я. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар. Київ, 2010. Т. 1. С. 368.
57. Харчук В. Інститут відводу судді: деякі проблеми реалізації у процесуальному праві України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://justinian.com.ua/article.phg?id=3703>.
58. Цувіна Т. А. Витоки ідеї верховенства права у працях Платона та Аристотеля. Юридична осінь: зб. тез доп. і наук. повідомл. уч-ків Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених. Харків. Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2020. С. 257-260.
59. Цувіна Т. А. Зловживання процесуальними правами: підхід Європейського суду з прав людини та національна практика. Зловживання правом: зб. ст. за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків, ЕКУС, 2021. С. 207–226.
60. Цувіна Т. А. Національна модель апеляції та право на справедливий судовий розгляд: деякі зауваги в контексті принципу верховенства права. Порівняльно-аналітичне право, 2019. № 5. С. 139–143.

61. Цувіна Т.А. Незалежність суду у контексті практики Європейського суду з прав людини. Актуальні проблеми судового права: матеріали міжнар. наук.-прак. конф., присвяч. пам'яті проф. І.Є. Марочкіна. Харків, 2015. С. 106–108.
62. Цувіна Т. А. Принцип верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини. Часопис Київського університету права, 2019. № 4. С. 373–379.
63. Цувіна Т. А. «Суд, встановлений законом» як елемент права на справедливий судовий розгляд в цивільному судочинстві. Часопис Київського університету права, 2019. № 2. С. 137–141.
64. Цувіна Т. А. Формальні та субстантивні концепції верховенства права в сучасному дискурсі. Підприємництво, господарство і право, 2020. № 11. С. 197–203.
65. Черненко О.А. Відвід судді в господарському процесі / О.А. Черненко. Приватне право і підприємництво, 2015. Вип. 14. С. 89-93.
66. Чорний В. Відвід суддів і упередженість в практиці ЄСПЛ: Юридичний інтернет-ресурс «Протокол», [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://protocol.ua/ua/vidvid_suddiv_i_uperedgenist_v_praktitsi_espl.
67. Шевченко А. Порушення вимог щодо неупередженого розгляду справи, зокрема порушення правил щодо відводу (самовідводу) як підстава для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки, 2018. Вип. 2. С. 106-111.
68. Юдківська Г. Європейські гарантії суддівської незалежності. Слово національної школи суддів України, 2016. № 3. С.136–149.
69. Ясинок М. М. Інститут відводу – яким йому бути. Бюлетень М-ва юстиції, 2016. № 6. С. 46–5.
70. Ятченко Є. О. Особи, які підлягають відводу в цивільному процесі та виконавчому провадженні. Судова апеляція, 2020. № 2. С. 71-78.